

УДК 332.14

В. П. ЛОСЮК, Г. В. САВЧУК, І. Л. СТЕФУРАК, М. В. ТОМИЧ *
КОСІВЩИНА: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ ТА ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Національний природний парк "Гуцульщина"

Проведено інвентаризацію флори і фауни, обстеження природних середовищ, екологічний моніторинг лісів і водойм. Викладені засади сталого розвитку регіону.

Ключові слова: флора, фауна, моніторинг лісів, біорізноманіття, сталий розвиток.

Косівський район розташований у південно-східній частині Івано-Франківської області і межує з її Верховинським, Надвірнянським, Коломийським, Снятинським районами та Вижницьким районом Чернівецької області. Територія району займає 0,9 тис. км², населення сягає 89,6 тис. чол., що становить 6,4 % населення області. Щільність населення 99,6 чол. /км², проте в горах вона майже наполовину менша, ніж на рівнині.

Більша частина району розташована в межах Покутсько-Буковинських Карпат, хребти яких простягаються з північного заходу на південний схід. Рівнинна частина переходить у передгір'я з висотами 500 – 800 м н. р. м., далі простягаються хребти з висотами 800 – 1000 м н. р. м., останній ряд по межі району здіймається на висоту 1000 – 1400 м н. р. м. з найвищою вершиною Грегит (1471 м н. р. м.). Територія району розташована в межах двох підобластей (рівнинної та гірськокарпатської) атлантико-континентальної області помірного поясу. Клімат території характеризується надмірною вологістю, нестійкою весною, нежарким літом, теплою осінню та м'якою зимою і відбиває дію чітко виражених бар'єрного і висотного кліматоутворювальних чинників. Із загальної площі земель району на передгір'я припадає 26,7 % і на гори 73,3 %. На сільськогосподарські угіддя припадає 44,9 %, лісові екосистеми займають 50,7 % території району. Найбільш поширені бурі гірсько-лісові ґрунти з високою кислотністю і низькою забезпеченістю основними елементами живлення. Трапляються також гірсько-лісові підзолисті, дерново-буроземні, лугові та болотні ґрунти [2].

За природо-сільськогосподарським районуванням Косівський район належить до гірської області Карпат, яка розділяється на дві провінції: передгірно-лісову і гірсько-лісову. За геоботанічним районуванням район належить до гірської підпровінції Середньоевропейської провінції Голарктики Карпатської країни [11]. На території району представлені три флористичних регіони Українських Карпат: Передкарпаття, Чорногора та Чивчино-Гринявські гори [1]. Це зумовлює значне видове багатство флори та фауни. Проте щоразу менше залишається місць, які зберегли первісний вигляд [4].

Територія Косівщини також зазнала значних змін, які відбулися внаслідок інтенсивного антропогенного впливу. Екстенсивне природокористування, вирубування лісів, осушення боліт, розорювання сільськогосподарських угідь сприяли збільшенню антропогенного та техногенного навантаження, що призвело до деградації природних комплексів, зменшення чисельності видів рослин і тварин.

Збереження природного середовища, невиснажливе природокористування, охорона генетичного, видового, біологічного і ландшафтного різноманіття є основою сталого розвитку регіону.

Найбільш досконалою формою охорони природи є створення заповідних територій та об'єктів, що забезпечує збереження генофонду, біорізноманіття рослинного і тваринного світу, насамперед рідкісних і зникаючих видів, а також природних комплексів у цілому.

На Косівщині нараховується 38 об'єктів природно-заповідного фонду: Національний природний парк "Гуцульщина" на площі 31271 га, Регіональний ландшафтний парк на площі 17728 га, два ландшафтні заказники місцевого значення площею 340 га, два лісові заказники місцевого значення площею 194 га, два гідрологічні заказники місцевого значення площею

* © В. П. Лосюк, Г. В. Савчук, І. Л. Стефурак, М. В. Томич, 2009

1930 га, 10 ботанічних пам'яток природи місцевого значення площею 23,3 га, 6 геологічних пам'яток природи місцевого значення площею 5,8 га та 9 заповідних урочищ площею 89,8 га.

Одним із найбільших багатств Косівщини є ліси, площа яких становить 44247 га, де лісове господарство ведуть Кутський держлісгосп на площі 16140 га, Косівське районне підприємство "Райагроліс" на площі 19227 га та інші користувачі (1274 га). Національний природний парк "Гуцульщина" займає площу 32271 га, з якої 7606 га передані йому в постійне користування.

Серед основних лісоутворювальних порід найбільшу площу займає бук (44 %), далі смерека (34 %), значно менші – ялиця (7 %) та дуб (6 %). За віковою структурою найбільшу площу займають середньовікові насадження, далі молодняки та пристиглі, на стиглі та перестійні насадження припадає лише 6 %.

Вертикальна поясність, ґрунтово-кліматичні умови зумовлюють різноманітність лісорослинних умов і типів лісу. У низинній частині переважають листяні ліси, переважно дубові з домішкою граба, липи, рідше ясена, берези. В підліску трапляються ліщина, глід, крушина, бузина та ін.

Передгір'я та лісові хребти з висотою 800 – 1000 м н. р. м. вкриті буковими, ялицево-буковими, ялицево-смереково-буковими та похідними смерековими лісами, де супутніми породами є клен-явір, в'яз гірський, береза, осика, вільха сіра, в підліску горобина, жимолость, верба козяча.

На схилах найвищих хребтів переважають смерекові ліси з домішкою ялиці і бука. Під гірськими хребтами Греготом та Ігрецем збереглися смерекові праліси, а на схилах хребтів Сокільський і Каменистий – природні букові ліси, які мають важливе екологічне, науково-практичне та пізнавальне значення [10].

Найцінніші лісові угруповання дуба скельного, модрини європейської та бука занесені до Зеленої книги України. Це – заповідне урочище "Камінець", де на площі 3,0 га ростуть мішані культури дуба скельного, бука і смереки на висоті 530 м н. р. м. На Косівщині є два місцезнаходження модрини європейської на території Старокутського лісництва НПП "Гуцульщина", де вік дерев перевищує 100 років, а висота – близько 35 м. Заповідне урочище "Хоминське" – еталон букового насадження природного походження віком понад сто років.

Невід'ємною складовою сталого розвитку регіону є стале лісокористування. Розроблена модель сталого лісокористування для Косівщини, впровадження якої є необхідним і можливим у регіоні. Вона передбачає такі пріоритети: екологічні – забезпечення сталого розвитку лісів, збереження їх біорізноманіття, покращення їх захисної ефективності, збереження інших екосистем; соціальні – ріст зайнятості населення, підвищення професійного рівня; економічні – ріст прибутків населення, підвищення прибутковості туризму, піднесення народних ремесел. Модель сталого лісокористування передбачає такі механізми реалізації: стале ведення лісового господарства, контроль за станом лісів, сертифікація користувачів, формування правової бази, державна підтримка користувачів. Основною метою впровадження сталого лісокористування на Косівщині має бути підвищення рівня життя населення [4].

Косівщина – надзвичайно цікавий у флористичному плані регіон. Тут на доволі компактній території представлена велика кількість екоотопів. Значний перепад висот над рівнем моря, складна геоморфологія, різнорідне антропогенне навантаження зумовлюють велике флористичне різноманіття. Із створенням Національного природного парку "Гуцульщина" розпочата детальна інвентаризація біологічного розмаїття на його землях і суміжних територіях, що охоплюють весь Косівський район, тому флора НПП "Гуцульщина" є репрезентативною для району.

За матеріалами інвентаризаційних досліджень (гербарних зборів, описів рослинності, аналізу гербарних колекцій і публікацій) складено попередній список флори, який включає 810 видів судинних рослин, 161 вид мохоподібних, 203 види макроміцетів. Раритетний компонент представлений 46 видами судинних рослин, що становить 5,7 % від загальної

кількості видів флори парку і 5 видами макроміцетів, які занесені до Червоної книги України, та 29 видів вищих рослин (3,6 % від загальної кількості видів), які занесені до Регіонального червоного списку. Отже загальна кількість раритетних видів на території НПП "Гуцульщина" – 75, або 9,3 % від загальної кількості. Рідкісні (ЧКУ) види судинних рослин НПП "Гуцульщина" виявлені в 15 родин і 32 родах, 4 види належать до першої категорії (зникаючі), 17 – до другої (уразливі), 25 – до категорії рідкісних (III категорія) [9].

Таким чином, флора природних фітоценозів НПП "Гуцульщина" попередньо нараховує достовірно встановлених 810 видів судинних рослин, а загалом судинних, мохоподібних, нижчих рослин і грибів – 1175 видів. У 2008 році проводили вивчення бріо- та ліхенофлори Косівщини.

Найчисельнішу групу раритетних таксонів (26 видів, тоді як для Українських Карпат наведено 52 види [3]) 13 родів нараховує родина Orchidaceae. Під *Dactylorhiza* представлений п'ятьма видами, *Orchis* – чотирма, *Epipactis* – трьома, *Gymnadenia* – трьома, решта родів – по одному виду. Усі зозулинцеві охороняються у світовому масштабі, вони включені до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES, Вашингтон, 1979 р.). Найбільша кількість представників Червоної книги України зосереджена на луках, які знаходяться на території парку, а також на межі з ними – це хребет Сокільський, Зілювата. У заповідному урочищі Лебедин (Шешорське ПНДВ, кв. 15, 25, 26, 27) на невеликій площі виявлено (17 видів) рослин, які занесені до Червоної книги України – *Arnica montana* L., *Astrantia major* L., *Huperzia selago* (L.) Bernh. et Schrank et Mart, *Atropa belladonna* L., *Cephalanthera longilolia* L., *Colchicum autumnale* L., *Crocus heufelianus* Herb., *Neottia nidus-avis* L., *Cephalanthera longilolia* L., *Malaxis monophyllos* (L.) Sw., *Traunsteinera globosa* Reichenb., *Listera ovata* R. Br., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Epipactis helleborine* (L.) Granz., *Dactylorhiza incarnata* L., *Dactylorhiza fuchsii* Druce., *Dactylorhiza maculata* L. [13] Сім видів рідкісних рослин виявлено в заповідному урочищі Каменець (Кутське лісництво Кутського ДЛГ, кв. 25) та дуже цінними є луки. На хребті Сокільський масово поширена *Epipactis palustris* (L.) Granz., в окремих місцях проективно покриття становить 50 %. Дуже цінними є діброви, формації з *Quercus robur* L. занесені до зеленої книги України, де зростає понад 10 видів рослин, які занесені до Червоної книги України. Ще у 1936 році з метою охорони дубів, що ростуть у Прикарпатті найвище над рівнем моря, було запроєктовано резерват у с. Кобаки Косівського лісництва Коломийського лісокомбінату [14].

Проблема збереження та відтворення видів, які знаходяться під загрозою, і загалом біорізноманіття дуже важлива, але, на жаль, ще не до кінця усвідомлена суспільством.

Суттєвим доповненням до списку видів є синантропна фракція флори. Вона є значною і дуже цікавою частиною фіто- та агроценозів, але активно трансформує біотопи. Найбільш агресивним є *Stenactis annua* (L.) Nees, який масово заселяє луки, витісняючи аборигенну рослинність. Косівський район є одним з найбільш густонаселених в області. Під впливом господарської діяльності, випасання худоби, розорювання угідь, вирощування сільськогосподарських і декоративних культур, розповсюдження адвентивної та рудеральної рослинності флористичний склад в агроландшафтах зазнав істотних змін. Оскільки сільськогосподарські угіддя тісно перемежуються із природоохоронними територіями і спільно утворюють єдиний природо-господарський комплекс, то між ними постійно відбувається обмін біологічним матеріалом.

Деякі адвентивні та інтродуковані види із сільськогосподарських угідь, парків, садів поширилися на суміжні лісові площі та природні луки і стали їх складовою. Окремі з них у нових умовах виявилися дуже агресивними і витісняють із біоценозів корінні види. Наприклад, таким агресивним деревним видом виявився *Quercus rubra*, серед трав'янистих адвентів дуже агресивними є *Heracleum sosnowskiy* Manden. та *Polygonum cuspidatum* Sieboldet Zucc.

Список інтродукованих у дендропарках Косівщини дерев і кущів включає 125 видів, а разом із формами й сортами 170 таксонів. Отже загалом флора культиварів і декоративних інтродуцентів становить 213 видів [5, 6].

Для повної оцінки фіторізноманіття необхідно надати не тільки флористичну, а і фітоценотичну характеристику регіону. У результаті обробки методом перетворення фітоценотичних таблиць та синтаксономічної інтерпретації близько 150 повних геоботанічних описів, виконаних протягом вегетаційного періоду 2006 року, отримано попередню синтаксономічну схему рослинності НПП "Гуцульщина", яка нараховує 38 асоціацій і угруповань рівня асоціації, 32 союзи, 23 порядки, 16 класів рослинності [9].

Багатою є фауна Косівщини. За період існування парку проінвентаризовано 871 вид тварин, з яких 68 видів занесені до Червоної книги України, 125 видів – до другого та 96 – до третього списку Бернської конвенції, 65 видів – до другого списку Боннської конвенції, 18 видів – до Європейського Червоного списку, 31 вид – до списку CITES. Найбільш високоорганізованим і уразливим є клас Mammalia, що нараховує 51 вид. Цікавим є ряд Carnivora, що містить 13 видів, із яких 7 занесені до Червоної книги України. Найменшим представником цього ряду є *Mustela nivalis* L. Великі хижаки – *Ursus arctos* L., *Felis lynx* L., *Canis lupus* L., для їхнього проживання потрібні великі за площею малопорушені екосистеми, яких на території району залишилося мало. Основними методами практичної охорони та відновлення цих видів має бути організація охорони місць їхнього перебування й вирішення проблеми співіснування великих хижих тварин і людини, що потребує розроблення спеціальної програми відповідних заходів та належного фінансування [7, 8].

З копитних на території району перебувають козулі, кабани, карпатська популяція *Cervus elaphus* L., що є об'єктами мисливства і потребують спеціальної програми охорони. Маловивченим є ряд Chiroptera, що нараховує 26 видів у Карпатському регіоні, і лише 7 видів відмічені на Косівщині. Критичний стан популяції Chiroptera спричинений дією багатьох чинників, основними з яких є антропогенні зміни. Для збереження та відтворення кажанів потрібно охороняти місця їхніх оселищ: дуплисті дерева, старі дерев'яні будівлі, печери, а також розвішувати штучні гніздові в місцях, де природних дупел не вистачає.

Орнітофауна Косівщини нараховує 158 видів птахів, із яких 16 занесені до Червоної книги України. Великі й різноманітні лісові масиви є оселищами *Ciconia nigra* L., *Aquila pomarina* Brehm, *Tetrao urogallus* L., *Bubo bubo* L., *Strix uralensis* Pall та ін. Для ведення спостережень за видовою різноманітністю та чисельністю птахів у різних біотопах парку закладені 3 постійні орнітологічні маршрути, де проводяться обліки у гніздовий і зимовий періоди. Впровадження таких спостережень сприяє виробленню подальших рекомендацій щодо збереження та відтворення орнітофауни нашого краю.

Розмаїття природних екосистем сприяло формуванню унікальної фауни плазунів і земноводних. Комплекс ставків, річкових долин, струмків приваблює різні види жаб і тритонів. Тут трапляються *Triturus montadoni*, *Triturus alpestris*, *Triturus cristatus*, *Triturus vulgaris*, *Salamandra salamandra*. Серед рептилій фоновими є *Lacerta agilis* та *Lacerta vivipara*, *Natrix natrix* і *Anguis fragilis*. Рідкісними є *Elaphe longissima* Lauretti та *Coronella austriaca*. Отруйною є лише *Vipera berus*, чисельність якої на території району невисока.

Іхтіофауна Косівщини нараховує 35 видів риб, *Hucho hucho* L. та *Zingel streber* занесені до Червоної книги України. Останнім часом чисельність риб сильно зменшується, причиною цього є забруднення водойм і вилов риби забороненими методами [9].

Інвентаризація ентомофауни проводиться провідними фахівцями різних наукових установ, серед яких основне місце посідає лабораторія ентомології Державного природознавчого музею НАН України. Нині обліковано 586 видів комах, із яких 30 видів занесені до Червоної книги України. Першочерговими заходами охорони та відновлення рідкісних і зникаючих видів слід вважати збереження їхніх оселищ, створення ентомологічних мікрозаказників у місцях, де частота зустрічі особин різних видів, а особливо рідкісних, є значною. Угруповання комах як складові ентомокомплексів належать

до елементів екосистем, які дуже чутливо реагують на зміни стану довкілля, а тому можуть бути індикаторами стану екосистем.

Висновок. Косівщина характеризується гетерогенністю фізико-географічних умов. Значне антропогенне навантаження, наслідки нераціонального лісокористування зумовлюють необхідність дотримання засад сталого розвитку регіону. Флора Косівщини має високе видове багатство, велику кількість раритетних видів і містить рідкісні угруповання. За даними інвентаризації фауна Косівщини включає 871 вид тварин, із яких 68 занесені до Червоної Книги України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Визначник рослин Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1977. – 434 с.
2. *Гуцуляк Г. Д.* Еколого-економічні основи сталого розвитку Карпатського регіону України // Чернівці: Прут, 2005. – С. 36 – 42.
3. *Загальський М. М.* Хорология, структура популяцій та охорона орхідних (Orchidaceae Juss.) західних регіонів України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. – К., 1994. – 26 с.
4. Засади сталого розвитку Косівщини: Монографія // Чернівці: Прут, 2005. – С. 113 – 131.
5. Літопис природи НПП "Гуцульщина". Том I, 2004 р., 402 с.
6. Літопис природи НПП "Гуцульщина". Том 2, 2005 р., 232 с.
7. Літопис природи НПП "Гуцульщина". Том 3, 2006 р., 233 с.
8. Літопис природи НПП "Гуцульщина". Том 4, 2007 р., 243 с.
9. Літопис природи НПП "Гуцульщина". Том 5, 2008 р., 260 с.
10. *Лосюк В. П.* Ліси Косівщини: стан та принципи сталого господарювання // Науковий вісник Українського Державного лісотехнічного університету // Львів, 2004. – Вип. 14.3. – С. 295.
11. *Малиновський К. А.* Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наук.думка, 1980. – 269 с.
12. Определитель высших растений Украины. – К., 1999. – 548 с.
13. Пам'ятки природи Косівщини. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 198 с.
14. *Стойко С. М.* Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат // Видавництво львівського університету – 1966. – 141с.
15. Червона книга України: Рослинний світ. – К.: Українська енциклопедія, 1966. – 608 с.

Losyuk V. P., Savchuk A. V., Stefurac I. L., Tomych M. V.

KOSIVSCHYNA: MODERN CONDITION, PROSPECTS OF SAVING OF BIODIVERSITY AND PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

National Natural Park "Hutsulshchyna"

Inventarisation of flora and fauna as well as inspection of ecosystems, ecological monitoring of forests and water reservoirs was carried out. Principles of sustainable development of region are presented.

К e y w o r d s : flora, fauna, monitoring of forests, biodiversity, sustainable development.

Лосюк В. П., Савчук Г. В., Стефурак І. Л., Томич М. В.

КОСОВЩИНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ СОХРАНЕНИЯ БИОРАЗНООБРАЗИЯ И ОСНОВЫ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Национальный природный парк "Гуцульщина"

Проведена інвентаризація флори і фауни, обстеження екосистем, екологічний моніторинг лісових і водоемів. Изложены основы стабильного развития региона.

К л ю ч е в ы е с л о в а : флора, фауна, мониторинг лесов, биоразнообразие.

м. Косів, вул. Дружби, 84.

Одержано редколлегією 12.12.2008 р.